

Zebiniso ALLAYAROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail:zeboallayarova51@gmail.com

Falsafa fanlari doktori, professor Q.Nazarov taqrizi asosida

O‘ZBEK TILINING DAVLAT TILI SIFATIDAGI TARBIYAVIY MAQOMINI KO‘TARISH DIALEKTIKASINING IJTIMOY-FALSAFIY MEZONLARI

Аннотация

XXI asrda dunyoning ijtimoiy-kommunikativ voqeligida tillarning mavqeini o‘rganish, zamonaviy sivilizatsiya tendensiyalari tarkibini hisobga olgan holda diskursiv amaliyotlar va lingvistik hodisalarning ijtimoiy-gumanitar tomonini tahlil qilish dolzarb masalalar sirasida e’tirof etila boshlandi. Ushbu maqola zamonaviy globallashtirilgan dunyoda til hodisalarini ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar va ular bilan hamohang ravishda yuzaga keladigan muammolar bilan birga o‘rganishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Davlat tili, ona tili, milliy o‘zlik, milliy til, til va tafakkur munosabatlari, etnos, milliy o‘zlikni anglash tuyg‘usi, milliy siyosat, milliy ong, jamiyat taraqqiyoti, lisoniy vaziyat.

SOCIO-PHILOSOPHICAL CRITERIA OF THE DIALECTIC OF RAISING THE EDUCATIONAL STATUS OF THE UZBEK LANGUAGE AS A STATE LANGUAGE

Annotation

In the 21st century, the study of the position of languages in the socio-communicative reality of the world, the analysis of the socio-humanitarian side of discursive practices and linguistic phenomena, taking into account the composition of the trends of modern civilization, began to be recognized in the ranks of current issues. This article is devoted to the study of linguistic phenomena in the modern globalized world along with socio-political changes and problems that coexist with them.

Key words: State language, native language, national identity, national language, language and thinking relations, Ethnos, sense of national identity, national politics, national consciousness, community development, linguistic situation.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ КРИТЕРИИ ДИАЛЕКТИКИ ПОВЫШЕНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО СТАТУСА УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО

Аннотация

В XXI веке в числе актуальных вопросов стали признаваться изучение положения языков в социально-коммуникативной действительности мира, дискурсивные практики с учетом содержания современных цивилизационных тенденций, анализ социально-гуманитарной стороны языковых явлений. Данная статья посвящена изучению языковых явлений в современном глобализированном мире наряду с социально-политическими изменениями и проблемами, возникающими синхронно с ними.

Ключевые слова: Государственный язык, родной язык, национальная идентичность, национальный язык, языковые и мыслительные отношения, этнос, чувство национальной идентичности, национальная политика, национальное сознание, развитие общества, языковая ситуация.

Kirish. 1989-yilning 21-oktyabr kuni o‘zbek xalqi tarixiy adolatga guvoh O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni faqatgina o‘zbek xalqininggina emas, balki, respublikadagi boshqa xalqlarning ham milliy-madaniy taraqqiyoti kafolatini ta’minlaydi: “Davlat tili haqida”gi Qonun mamlakatda yashayotgan turli millat vakillarining manfaatlarini ham himoya qiladi, ularning ona tillarini, madaniyatini rivojlantirish, milliy urf-odat va an’analarini saqlab qolish, yashash hamda ishlashlari uchun tengmang sharoit yaratib berishni ta’minlashni ham ko‘zda tutadi [1].

O‘zbek xalqining milliy o‘zligini anglashi jarayoni mustaqillik yillarida o‘zbek tilining har tomonlama takomiliga xizmat qildi. Xususan, o‘zbek tili leksikasiga jiddiy e’tibor qaratildi: mustaqillikning ilk yillarida respublikamizda milliy atamashunoslik shakllana boshladi. Bu tashkilot tilimizning terminalogik muammolari bilan shug‘ullanib borgan. O‘zga tillardan olingan yoki muomaladan chiqqan so‘zlar o‘zgartirilib, yangi, milliy atamalar shakllana boshladi, o‘zbek tilidagi unutilib ketgan so‘z va iboralar muomalaga qaytarildi. Keyinchalik ushbu tashkilotning faoliyati tugatilgan edi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda tilga bo‘lgan yondashuvlarning yangicha tus olishi natijasida, bu masalaga hukumatimiz tomonidan alohida e’tibor qaratildi.

O‘zRVMning O‘zRVMhuzuridagi atamalar komissiyasining faoliyatini tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Qarori qabul qilib, amaliyotga joriy etildi. Ushbu hujjat yangi so‘z va atamalarini rasmiy iste’molga kiritish borasidagi ishlarni tartibga solish bilan shug‘ullanadi. Bu tashkilotning naqadar muhim ekanligini hayotning o‘zi ko‘rsatmoqda. Buning isbotini Prezidentimizning quyidagi so‘zlarida ko‘rishimiz mumkin: “Ayni paytda dunyoda ilm-fan va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib, mamlakatimizning xalqaro hamkorlik aloqalari tobora kengaymoqda. Natijada, hayotimizga chetdan ko‘plab yangi tushuncha, so‘z va iboralar kirib kelmoqda.

Globalashuv sharoitida milliy tilimizning sofligini saqlash, uning lug‘at boyligini oshirish, turli sohalarda zamonaviy atamalarining o‘zbekcha muqobilini yaratish, ularning bir xil qo‘llanishini ta’minlash dolzarb vazifa bo‘lib turibdi” [2].

Tilni takomillashtirish jarayonida til va tafakkur munosabatlari, milliy mafkuraning shakllanishi va bu maqsad uchun yetarli til bazasini yaratishning ahamiyati oshadi. Zero, til – muloqot vositasigina emas, milliy til – millatning tafakkuri, fikr yuritish vositasi, uning qurolidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Sobiq Sovet Ittifoqi davrida milliy tillarga munosabat qoniqarli emas edi. Chunki milliy tilni har tomonlama rivojlantirish, kerakli darajada va shaklda o‘rganish, barcha ijtimoiy sohalarda amaliyotda qo‘llash uchun imkoniyatlar kafolatlanmagan edi.

Ma’lumki, har bir millatning milliy o‘z-o‘zini anglashida etnosni saqlab qolishga intilish ham bor. Milliy o‘zlik va uni anglash surisidan bexabar millatlar XX asrning birinchi yarmida etnik fojiga uchradi. Ammo bu fojia sun’iy faktorlar asosida keltirib chiqarildi. «Sotsialistik», «baynalmilal» davlatning milliy siyosati shunday ediki, har bir respublikada yashagan mahalliy millat va elatlar uchun rus tilini o‘rganish majburiy edi. Lekin rus va rus tilida so‘zlashuvchi aholida milliy tillarni o‘rganish uchun obyektiv, subyektiv ehtiyoj yo‘q edi. «Tillar tengligi» faqat nazariy prinsip sifatida qolib ketib, amalda esa rus tili ishlatilgan edi. Milliy tillar taraqqiyoti imkoniyatlarini cheklash «ruslashtirish» siyosatining bir tomoni bo‘lgan.

Til bo‘yicha siyosat «barcha tillar kelajakda bir tilga aylanib ketishi lozim» degan g‘ayriilmiiy, notabiiy, mantiqsiz fikrga asoslangan edi. Shuning uchun ba’zi kam sonli xalqlarning milliy tillari, milliy madaniyatlari umuman rivojlanmagan. B.R.Karimov va K.Mira’zamov yozganidek: «Rossiya imperiyasida rus tili davlat tili

deb e'lon qilingan va rus bo'lmagan tillarga nisbatan shovinistik ... siyosat olib borilgan... Turg'unlik mafkurasi va psixologiyasi hukmronlik qilgan davrda qo'yilgan shovinizm ruhidagi nazariy hamda amaliy xatoliklar sababli, milliy tillarning qo'llanish ko'lamini va rivojlanishi nuqtayi nazaridan tengligi va teng huquqliligi ta'minlanmadi» [3].

O'zbekiston uchun milliy o'zlikni anglash tuyg'usi yaqin yillardagi hodisa emas. U qadim ildizlarga ega bo'lgan milliy tuyg'udir. Rus sharqshunosi L.N.Gullilev yozadi: «Dunyoda uchta: xitoy, fors va turkiy millat, milliy xususiyatlarni saqlashni qadim-qadimdan ilk rejaga qo'yib kelgan. Ayniqsa, bu borada turkiy xalq qat'iy yo'l tutgan. Xitoy solnomalarida saqlangan turkiylar hayotiga oid bitiklarda turkiylarning o'ta millatparvarligiga ko'p urg'u berib o'tilgan» [4]. Yana bir rus sharqshunosi I.Bichurin deydi: «Men dunyoda milliylikni saqlash va uni taraqqiy ettirishda turkiylardek ulug' millat ko'rnamam» [5]. Demak, biz uchun milliy o'zlikni anglash tuyg'usi milliy ongimizga xos xususiyatdir.

Tahlil va natijalar. Shu ma'noda O'zbekistonda milliy o'zlikni qayta anglash jarayoni milliy taraqqiyotga zamin bo'ldi. 80-yillarning oxirida kechgan boradagi jarayon o'zining natijasini berdi. U istiqol uchun ma'naviy-siyosiy zamin hozirladi. O'shanda 130 yil istiloda bo'lgan millat o'z o'tmishi, buguni va kelajagi haqida fikrlay boshladi. Dunyoda tenglar ichida teng bo'lish g'oyasi o'rta tashlandi. Millatning bu uyg'onishi ko'p masalalarda, jumladan, til masalasida to'g'ri munosabatning belgilab olinishiga olib keldi. Bu hol o'sha davr uchun muhim xususiyat edi.

Istiqolga erishganimizdan keyingi o'n yillikda mamlakatimizning mustaqillikka erishuvi arafasidagi, mustaqillikning dastlabki davr tahliliga oid bir qator maqolalar, [6] kitoblar dunyo yuzini ko'rdi, ularda jamiyatimiz hayotining yaxshilanishi, turli sohalaridagi o'sishlar, xususan, milliy tilga munosabatlardagi o'zgarishlar tahlil qilingan.

Darhaqiqat, mustaqillik o'z mohiyatiga ko'ra nihoyatda chuqur va teran voqealik bo'lib, ong-u tafakkurda keskin burilish yasash bilan bog'liq. U birinchi navbatda, milliy o'zlikni anglash tuyg'usini shakllantiradi. Har bir vatandoshimiz, har birimiz o'z taqdirimizni mamlakat taqdiri bilan yaxlit jarayon ekanligini anglasakgina, milliy o'zlikni anglash yuz ko'rsatadi. Ana shundagina millatga, uning milliy tiliga muhabbat shakllanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach dastlabki yillardan boshlab hozirgacha bo'lgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ruhiy muhit va uning dinamikasini chuqur tahlil etganimizda, shu narsa ayon bo'ladiki, O'zbekistonda Birinchi Prezidentimiz I. Karimov tashabbusi hamda rahnamoligida milliy til siyosati birdan-bir to'g'ri yo'l bilan amalga oshirildi. U nimalarda namoyon bo'ladiki?

ADABIYOTLAR

1. Фозилов Э. И. “Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақида”ги Қонунини амалга ошириш юзасидан белгиланган тадбирларнинг бажарилиши ҳақида // “Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақида”ги Қонунини олий ва ўрта махсус таълим юртлирида амалга оширилиши. – Т.: ТДТУ, 1991. – Б. 7.
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг О'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 21-Oktyabr 2019- yil. <http://xs.uz/uz/post/prezident-shavkat-mirziyoevning-ozbek-tiliga-davlat-tili-maqomi-berilganining-ottiz-jilligiga-bag'ishlangan-tantanali-marosimdagi-nutqi>
3. Каримов – Б. Р, Мираъзамов К. Миллат равнақи ва тил муаммолари. – Т.: 1993. – Б. 3.
4. Гуллилев Л. Н. Древний тюрки. – Москва: Наука, 1967. – С. 90-91.
5. Бичурин И. История народов обставних в Средней Азии древний времена. Том I. Москва, ИВЛ, 1950. – С.105.
6. Аҳмедов Б. А. Темурнинг давлатни идора қилиш сиёсати // Мулоқот, 1994, №5-6; М. Маҳмудов. Маънавият-бепоён олам // Гулистон, 1996, №3.

Aytishimiz mumkinki, O'zbekistonda turli soxta demokratik harakatlar, milliy bayroq ostida hokimiyatga intiluvchi qator qing'ir niyatli guruhlarning harakatlariga avval-boshdanoq chek qo'yildi, bu, avvalambor, o'zbek tilining davlat tili maqomiga erishishi uchun barcha zaminlarni yaratdi.

Shuningdek, “Davlat tili haqida”gi Qonun g'oyasining kun tartibiga qo'yilishdan tortib Qonun yangi tahrirda qabul qilinganicha fuqarolarning milliy o'zligini anglash ko'nikmalarini bir maromda shakllantirib borilishiga e'tibor berildi. Bunday tadrijiy taraqqiyot o'z mohiyatiga ko'ra «inqilobiy sakrashlardan» afzal edi.

Shu bilan birga, milliy o'zlikni anglashning yuksalishida boshqa millat vakillari huquqlarini kamsitishga yo'l qo'yilmadi, bu demokratik jamiyat va huquqiy davlat qurish jarayoni uchun ko'ngilsiz holatlarning oldini oldi.

Demak, jamiyat taraqqiyoti millatning, shu jumladan, uning milliy tilining rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Respublikamizdagi lisoniy vaziyat mustaqillik arafasida juda ham murakkab ko'rinishda bo'lib, tilimiz taraqqiyoti passiv ruhda kechayotganligi yaqqol ko'rinib turgandi. Mustaqillikka erishganimizdan boshlab tilimiz rivoji o'sib bordi. Istiqol qo'lga kiritilgandan so'ng ona tilimizni yanada takomillashtirish asosiy masalalardan biriga aylandi. Chunki davlatning rostmana mustaqilligi tilga bo'lgan munosabatida ayon bo'ladi. Ushbu sabablar tufayli tilimizni isloh qilish, yanada qadrini ko'tarish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirildi hamda oshirilmoqda. Bunga, eng avvalo, tilimizga davlat tili maqomi berilishini misol sifatida keltirib o'tishimiz mumkin. Aynan shu Qonundan boshlab tilimiz “oila” tilidan rasmiy tilga aylandi. Yangi tahrir qilingan “Davlat tili haqida”gi Qonunning barcha moddalarida ona tilimiz qonuniy jihatdan muhofaza qilib qo'yildi. Natijada butun xalqimizning ona tilimizga bo'lgan muhabbati yanada ortdi. Hattoki xorijiy mamlakat fuqarolari ham tilimizni o'rganishga kirishdilar. O'nlab mamlakatlarda o'zbek tilini o'rgatadigan markazlar, fakultetlar ochildi.

Xulosa va takliflar. Istiqol arafasidagi lisoniy vaziyat 30 yildan keyin bugungi yangilanayotgan O'zbekistondagi lisoniy vaziyatdan farq qiladi. Yurtimizda lingvistik hodisalarning barqarorlashganligi, tilimiz qonuniy mustahkamlanganligi, uning ilmiy texnik ba'zasi oshayotganligi, asosiysi, aholi orasida va butun jahonda tilimizning nufuzi ortib borayotganligi mamlakatimizdagi lisoniy vaziyatning yaxshi tomonga o'zgarayotganligidan dalolat. Shuningdek, aholining etnik tarkibi, milliy xilma-xillikning o'zgarib borishi, o'zbek tilida so'zlashuvchilarning oshishi yangi tadqiqotlarning yaratilishiga olib kelmoqda.